

ÉPÍTÉSZETI REKONSTRUKCIÓ: ELMÉLET – MÓDSZERTAN – ESETEK

ZSEMBERY ÁKOS*

*Okleveles építész, okleveles műemlékvédelmi szakmérnök, műemléki szakértő, PhD, egyetemi adjunktus. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék. 1111 Budapest, Műegyetem rakpart 3. K II. 82. Tel.: (+36-1) 463-1330. Fax: (+36-1) 463-1638. E-mail: zsembery@eptort.bme.hu

Az építészeti rekonstrukció eljárását mind tudományos, mind társadalmi szinten országoként és kultúránként eltérő megközelítés jellemzi. Magyarországon a közelmúltban újra előtérbe került a rekonstrukció kérdése, legújabbán a budai várba tervezett visszaépítések okán, majd a füzéri vár kiépítése kapcsán. Szabad-e hát rekonstruálni ma Magyarországon, vagy ezt műemléki elveink tiltják? Nos, a rekonstrukció problematikája ennél összetettebb kérdés. Egy részben vagy teljesen elpusztult épület nagymérvű kiegészítése vagy újjáépítése ugyanis inkább társadalmi vagy politikai, mint tudományos vagy szakmai igény eredménye. Minden rekonstrukció kortárs alkotás is egyben, melynek építészeti logikája alapvetően eltér az eredeti épület korabeli építészeti logikájától. A régi és új megkülönböztetésének alapvető igénye pedig további elméleti és gyakorlati kérdéseket vet fel. Végso soron felelős építészeti döntés eredménye az is, hogy a beavatkozás megáll-e ott, ahol a hipotézis kezdődik, vagy ha nem, hol és miért áll meg. A pro és kontra érvek alapos vizsgálata rámutat arra, hogy mennyire tisztázatlan még a hazai műemlék-terminológia rendszere, valamint arra is, hogy a rekonstrukció a műemlékvédelem zavaros határterülete.

Kulcsszavak: műemlékvédelem, építészeti rekonstrukció, műemlékvédelem-elmélet

A REKONSTRUKCIÓ ELMÉLETI HÁTTERÉRŐL

Az építészeti rekonstrukció problémaköre és az azt övező viták szinte egyidősek a műemlékvédelemmel, bár kezdetben a rekonstrukció nem a kifejezés mai értelmében vált vitatémává. A historizmusban a *restaurálás*nak vagy *restaurációnak* nevezett, főként több építési periódus nyomait őrző építészeti emlékek stílustiszta helyreállítása volt az, mely komoly szakmai és társadalmi ellenérzéseket szított, megerősítve ezáltal a 19. század elején megszületett konzerválási mozgalmak ellenirányú törekvéseit is. A mai értelemben vett rekonstrukció fogalma inkább a második világháború pusztításait követő, sokszor a nemzeti identitás visszanyerését is célzó újjáépítések kapcsán jelenik meg. Az idők során a műemlékvédelmi alapfogalmak tisztázása mellett megjelent az igény azok elterjesztésére is, mely a nemzetközi charták megfogalmazásában öltött testet.

A műemlékvédelem múltja és jelene három fő tudományterülethez kötődik: a művészettörténethez, a régészethez és az építészethez. Ezek szemlélete alapvetően különböző, mégis az egységesnek mondható műemléki alapelvek e szakterületek

közös megegyezése mentén alakultak ki az elmúlt másfél évszázad során. Ma már senki nem vonja kétségbe, hogy csak tudományos alapokon végezhetünk műemléki beavatkozást, valamennyi érték felmérésével és megőrzésével, valamennyi kor lenyomatának tiszteletben tartásával, jól megkülönböztethetően az általunk hozzátett elemeket az eredetiektől, a hitelesség szem előtt tartásával. Az elmúlt fél században az európai műemlékvédelem szótárában a konzerválás és a restaurálás fogalma viszonylag pontosan definiálásra került. A rekonstrukció fogalma azonban máig vitatott és értelmezése nem egységes. Egy elpusztult épület újjáépítésénél mit jelent a tudományosság, a hitelesség, és hogyan érvényesülnek korunk építészeti eszközei? Miért fontosak építészeti szempontból egyáltalán a pontosan definiálható műemléki fogalmak? Van-e szükség nemzetközi chartákra a mai viszonyok között? Többek közt ezekre a kérdésekre kell választ keresnünk, hogy minél jobban értelmezhesük a rekonstrukció ma is kiforrotlan elvi alapjait.

A műemléki helyreállítások tudományos alapokon végzett beavatkozások, melyeknél különösen fontos szerep jut az elméleti háttérnek, ami viszonylag pontos fogalomrendszerekhez kötődik. A rekonstrukció talán egyértelműen definiálható fogalomnak tűnhet, mégis ennek a módszernek a legszerteágazóbb a megítélése az összes műemléki beavatkozás közül. A főbb műemléki beavatkozások fogalomrendszere az eltérő kulturális és történelmi háttérű országokban és az egyes európai nyelvekben sem egységes, a legnagyobb szórás pedig éppen a rekonstrukció fogalmában mutatkozik.¹ Maga a kifejezés per definitionem sem az 1931-es Athéni Chartában, sem az 1964-es Velencei Chartában nem szerepel, csupán a restaurálás ekkor egyértelműen megfogalmazott eljárásának felső határait tűzik ki, melyet a velencei egyezmény így foglal össze: „... megáll ott, ahol a hipotézis kezdődik.” A nemzetközi műemlékvédelmi ajánlásokban először az 1990-ben született *A régészeti örökség gondozásának és védelmének chartája*² szövegében pontosítják a rekonstrukció fogalmát. Erre született meg reakcióként a velencei egyezmény kiegészítésének szánt Krakkói Charta 2000-ben, mely már nem kerülhette meg egy, a rekonstrukcióval szembeni általános érvényűnek tekintendő álláspont felvállalását. E charta nem tehetett mást, mint felismerve a társadalmi és kulturális sokszínűséget, valamint az eddigi nemzetközi egyezmények uniformizálási kísérletének sikertelenségét, bizonyos esetekben megengedően állt a kérdéshez. A krakkói charta előzményeként persze több nemzeti egyezmény is szolgált, melyből a legérdekesebb talán az 1982-es drezdai vagy az 1996-os olaszországi.³ Az első azért, mert a rekonstrukció fogalma már konkrétan ekkor felvetődik, a második azért, mert tulajdonképpen nem is értelmezik, ahogy ma sem releváns ez a kérdés az itáliai gyakorlatban. Ez ismét rámutat a nemzetközi karták korlátaira. A rekonstrukció elméleti problémájának talán eddigi legalaposabb körbejárása éppen a drezdai Frauenkirche újjáépítését megelőző majd két évtizedes vita során történt meg. Ilyen nemzeti szakmai vitára

¹A műemlék-bemutatói eljárások európai terminológiájának problémaköréről részletesebben ld. Zsembery 2010.

²Ld. *Karták könyve* 2002. 32.

³Ld. i. m. 183 és 107.

azóta sem tudunk példát. A német szakemberek gondolatai segítenek minket abban, hogy a rekonstrukcióval kapcsolatos, máig aktuális kérdéseket átgondolhassuk.⁴

A részleges vagy teljes újjáépítés kérdése közép-európai térségünkben újabb lendületet az ezredforduló környékén kapott, és mára egyre inkább előtérbe kerül a régen elpusztult építészeti emlékek visszaépítése. Bár egyfajta korjelenségről van szó, az európai gyakorlatban a rekonstrukció megközelítése közel sem egységes.⁵ Az eljárás megítélése azért is kényes, mert sok esetben a nemzeti és kulturális identitás igényével megfogalmazott politikai és turisztikai célzatú fejlesztések eszközévé válik. A rekonstrukció tudományos megítélése pedig azért nem egyértelmű, mert minden építészeti rekonstrukciót elsősorban a használati igény hív életre. A tudományos igény már az elvi rekonstrukcióban eléri célját, megismeri határait, az építészeti rekonstrukció már sok esetben csak ennek eredményeit építi meg. Korunkban pedig a korszerű számítógépes technikák, elsősorban a vizuális megjelenítésben sokkal több eszközt adnak a tudomány kezébe, de ugyanígy a nagyközönség kezébe is. A mai, kortárs építészet azonban ezt az igényt nem, vagy csak nehezen, sok kompromisszummal képes követni, ám ugyanezen kompromisszumokat, úgy tűnik, a nagyközönség már nem szeretné megkötni. Ez a folyamat a teóriák szerepét gyöngíti, így felületesebb igényeket támaszt a műemléki beavatkozások irányában.

A különbségek ezáltal tovább halványulnak a – jobb híján nevezzük így – „rekonstrukciós beavatkozások”, vagyis az újjáépítés, építészeti rekonstrukció és a kópia esetében. Ezek a fogalmak még napjaink szakmai vitáiban is összemosódnak. A különbség lényegére legjobban Michael Petzet mutat rá. Az újjáépítés, ahogy írja, nem ragaszkodik mindenben az eredetihez, inkább a hozzávetőleges megjelenítéshez; a rekonstrukció azonban olyan helyreállítási tevékenység, mely a bármilyen okból elpusztult eredetit ikonográfiai, írott és tárgyi bizonyítékok alapján minél pontosabban állítja vissza. A kópia mindig egy eredeti létezőt reprodukál, ha az az adott helyén már nem menthető meg. Tehát alapvetően más megközelítést kell alkalmaznunk egy középkori rom kiépítése és egy elpusztult épület évszázaddal későbbi újrafelépítése közt. Az alapvető különbség pedig az időben jelentkezik: minél több idő telik el az épület pusztulása és újjáépítése között, annál több morális és szakmai kérdés vetődik fel. *„A történelmi események, így a pusztítás is irreverzibilis. Ebből a szempontból a rekonstrukció nosztalgikus beavatkozás, olyan történelmet sejtet, mely igazából másként alakult. ... A rekonstrukció az idő múlásával mindig az eredetiség tudata felé irányul.”*⁶

Minden műemléki beavatkozás kortárs építészeti alkotás is egyben, mely egy soha nem volt állapotot hoz létre. Mint ilyen alkotásra, a kortárs építészeti elméleti megfontolások ugyanúgy vonatkoznak, mint a műemléki tudományos alapok. Korunkban relevánsan nő a műemléki, történelmi környezetbe való építkezések száma, melyek a kortárs építészetben belül mára külön kategóriát képeznek, és amelynek kortárs elmé-

⁴A vita főbb megállapításait összegeztem: Zsembery 2016a.

⁵Nagyon jó összefoglaló a témában a kortárs építészet szemszögéből vizsgálva: Kóródy 2016.

⁶Petzet 1988.

leti fogalomrendszere is már kialakulóban van.⁷ Az itt használt, ma oly divatos *örökség-rehabilitáció, revitalizáció, transzformáció* fogalmak azonban a klasszikus műemléki terminológián már kívül esnek. Ahogy Giovanni Carbonara fogalmaz: „Az építészeti restaurálás tulajdonképpen építkezés egy »másként értékelt eredetire«. Ez a másként értékelés vezet a restaurálás számos megközelítéséhez, azokhoz is, melyek már nem esnek a műemlékvédelem körébe.”⁸ Ezek a kortárs építészeti trendek legtöbbször azonban a restaurálás síkján megállnak, és olyan kontrasztra építő beavatkozásokat jelentenek, melyeknél az új és a régi kapcsolatának kérdésére helyeződik a hangsúly. A teljes rekonstrukció tehát már a kortárs építészeti kritika felől nézve sem értelmezhető beavatkozás. A „kortárs” építészet természetesen minden történeti korban más. Viollet-le-Duc már a korai időkben rámutat: „Ha a XIX. század rendelkezne olyan építészeti stílussal, mely sajátja, azt kellene alkalmazni.”⁹ A megkülönböztetés igénye már a műemlékvédelem legkorábbi időszakában megszületik,¹⁰ mely aztán később lényegében a műemlékvédelem egyik alapdogmájává lesz. A rekonstrukció esetében azonban a megkülönböztetés máshogy működik, ám erre később, a módszertan tárgyalásánál szeretnék kitérni.

Valamennyi műemléki beavatkozás eleve kettős igénnyel jön létre: tudományos, illetve társadalmi vagy társadalompolitikai háttérrel. Ez a tény már önmagában is viták lehetőségét hordozza. Míg a klasszikus műemléki beavatkozások esetében a konzerválásnál és a restaurálásnál a tudományos igény a konkrét építészeti bemutatásban is erősen jelentkezik, addig a részleges vagy teljes rekonstrukció esetén vagy még inkább az újjáépítésnél sokkal erősebben dominál a társadalmi vagy épp a politikai akarat. Minden műemléki bemutatás alapvető fokmérőjének a hitelességet tekintjük. A rekonstrukció esetében ez sem egyértelmű. Egy ilyen mérvű kiépítésnél már a kutatás és az abból eredményként születő elvi rekonstrukció hitelessége is meghatározó a végeredmény hitelessége szempontjából. Csupán az anyagi vagy történelmi hitelesség itt már kevés. A végeredmény pedig a rekonstrukció esetében mindig visszahat a hitelességre. Azáltal pedig, hogy a tudományos igény mellett sokkal erősebben van jelen a társadalmi vagy politikai igény, az eljárás megítélése még bonyolultabbá válik: az elvi és gyakorlati megfontolások mellett az erkölcsi és etikai kérdések is jobban előtérbe kerülnek. Az anyag és forma, akárcsak annak története megismételhetetlen, és történeti tanúságtételük nem helyettesíthető, pótolható.

⁷A tendenciák értelmezésével részletesebben foglalkoznak: Vukoszávlyev 2012, illetve: Kóródy–Vukoszávlyev 2015.

⁸Carbonara 2012. 138.

⁹Viollet-le-Duc elméleti és gyakorlati munkásságának kettősségét és gondolatait részletesen idézi: Horler 1984.

¹⁰A kritikai vonal megszületése a 19. század korai időszakához köthető Európában, kiemelten Giuseppe Valladier (1762–1839) és Raffele Stern (1774–1820) építészek római helyreállítási tevékenységéhez (Fori Imperiali 1811, Titus diadalíve 1819, Colosseum 1806–1823). Épületrestaurálási megközelítésük a konzerválás és a megerősítés szempontjából előképe Camillo Boito századvégi elméleteinek; az emlék megjelenésének visszaállítására való törekvés és a műrészeket formáinak visszaidézése azonban igazi kapocs a második világháború utáni kreatívabb elvekhez és a kritikai restaurálás fogalmát megalkotó Renato Bonelli gondolataihoz.

Összegzésül megállapítható, hogy a rekonstrukció általános problémája az építészeti összefüggések elvesztéséből adódik, melyek teljes visszanyerése lehetetlen. Ez az, amit figyelembe kell venni a módszertan vizsgálatakor. Mielőtt ezt megtennénk, fontos emlékeztetbe idéznünk H. W. Kruft megállapítását, hogy „*a rekonstrukció koncepcióját specifikusan európai szemantikai összefüggésben vizsgálhatjuk*”.¹¹ Az építészeti rekonstrukció európai és hazai trendjeit kell tehát felismernünk és elemeznünk.

A REKONSTRUKCIÓ MÓDSZERTANA

A műemlék-helyreállítás elveit a gyakorlatba átültetni meghatározott építészeti módszertannal lehet. A rekonstrukció építészeti módszertana, mint a többi műemlék-helyreállítási eljárásé is, alapvetően az elvi rekonstrukcióra épül, így sajátos kapcsolatban áll a tudományos kutatás módszertanával. Az elvi rekonstrukció szerepe azonban az építészeti rekonstrukciók tervezésénél sokkal erősebb, mint bármely más beavatkozásnál. A diósgyőri vár helyreállítása, részleges rekonstrukciója kapcsán fogalmazta meg Szekér György építész művészettörténész a kutatás során az emlék megismerésének szintjeit, melyek az építészeti döntés előkészítését szolgálják.¹² Ezek a megismerési szintek a következők: *megmaradt, megismerhető, feltételezhető, elpusztult*. Ezt az építészeti döntés előkészítésében Szekér szerint az *in situ, anastylosis, rekonstrukció, logikus és totális hipotézis* sorral analogizálhatjuk.

Az építészeti módszertan szerint az elvi rekonstrukció a koncepcióterv alapja, itt kerül megállapításra a kiegészítés mértéke, módja és választott építészeti nyelvezete. Az értékhierarchia kialakítása, a hitelesség igazolása is itt történhet meg, és ami a legfontosabb: a „bűvös határ” felismerése és megfogalmazása, azaz a hipotézis határainak megállapítása. Ha ebben a fázisban az a döntés születik, hogy a beavatkozás tudatosan lépjen tovább, és ne álljon meg ott, ahol a hipotézis elkezdődik, véleményem szerint már csak ott állhat meg, ahol a hipotézis bármilyen okból megáll. Mindaz, ami tehát a megismerés és értelmezés után történik, már tisztán és felelősen építészeti döntés: tervezési logika, építészeti megközelítés és nyelvezet, valamint didaktika.

A TERVEZÉSI LOGIKA

Mindezek közül elsődleges a tervezési logika, avagy az a döntésmechanizmus, mely mentén egy építész az adott határok között alkot vagy újjáalkot. Ideális esetben egy építészeti alkotás egyféle logikai rendszer mentén születik. A kutatás és elvi rekonstrukció – vagyis a megismerés és értelmezés – tervezési logikája azonban más, mint a helyreállítás kortárs építészeti logikája. Egy alaktani probléma megoldása egy

¹¹ Kruft 1993. 585.

¹² Szekér 2015.

elpusztult kisarchitekturális tagozaton vagy egy töredékes boltozati rendszer kiserkesztése az eredeti tervezési elveket követi, az akkori építészeti logikai megfontolások mentén, sok esetben az emlékek egyidős analógiák segítségével. Mindig az eredeti tervezési elveket, szerkesztési módszereket és műszaki megoldásokat tartja szem előtt és reprodukálja. Ezzel szemben a konkrét újjáépítés már más logikai rendszer alapján hozza meg a döntéseket, melynek elsősorban az eredeti és a hozzátétel megkülönböztetésének igénye az oka. Ez az alapvető igény minden műemlék-helyreállításnál, így a rekonstrukció során is általános elvárás. A rekonstruktív helyreállítást tervező építésznek tehát ha anyagában nem is, de szerkesztésében, valamint a megmaradt és új elemek egymáshoz viszonyított helyzetében már fel kell vállalnia a kort, melyben alkot. Tennie kell ezt logikusan már az új funkcióból adódóan is, mely akármennyire is követi le jó esetben az eredetit, a mai igények miatt sok olyan elemet kell az építésznek beterveznie, ami a kortárs használat miatt előírás: tűzvédelem, szabványok, villamos energetika, épületenergetika stb. Ez a kettősség már a többi szempontot is befolyásolja.

AZ ÉPÍTÉSZETI NYELVEZET

A következő szempont a tervezésnél az építészeti megközelítés, vagyis a beavatkozás építészeti nyelvezetének megválasztása. A restaurálásnál ezek a megközelítések többfélék lehetnek: az eredeti építészeti nyelvezettől tudatosan eltérő, abból alkotóan táplálkozó vagy az azt szolgálóan másoló irányzatok különíthetők el.¹³ A műemlékvédelem történetének egyes szakaszait is e megközelítések valamelyike jellemezte. A 19. sz. második felének meghatározó helyreállítási módja a purizmus volt, ami egy kor adott szempontrendszer alapján letisztázott eredeti archetipusok akkori kortárs átértelmezéseként fogható fel, melyet a korszak építési technikájából adódóan sajátosan historizáló módszertan jellemez. A kontraszt ez esetben az eredetivel való szinte teljes eltérésben volt. A kor építéstechnikája és építészeti nyelvezete még nem tért el a történetitől, így elvi rekonstrukciós logikája közel állt az építészetihez. A purizmus újra és újat alkotott az eredeti elemekből. A ma is széles körben elfogadott modern műemléki alapelvek építészeti alapjait a két világháború közti modernben találjuk meg, mely olyan sajátos építészeti didaktikai nyelvezetet fejlesztett ki, mely nyelvezet ma is él, ám eleve alkalmatlan a teljes építészeti rekonstrukcióra. A 20. század második felében megszülető és elterjedő posztmodern jellemzője az értékrelativizálás, kontrasztra alapozott építészeti nyelvezet jellemzi, de történeti formák használatával. A posztmodern a 20. sz. végéig keresi helyét a műemlék-helyreállításoknál, majd az analogikus megközelítés vonalán fejlődik tovább. A high-tech globalizációs értéksemlegességen alapuló történeti környezetbe történő beavatkozásait az erős kontrasztra alapozott építészeti nyelvezete, az absztrakt formák használata és a történeti tér „parazita” kihasználása jellemzi. A 21. század elején elmondha-

¹³A különböző építészeti megközelítések európai és hazai tendenciáiról korábban írtam: Zsembery 2015.

tó, hogy a műemlékeket érintő építészeti beavatkozásokban párhuzamosan van jelen az analogikus és a kontrasztos megközelítés. A posztmodern hatásainak hullámai éppen az ezredfordulón válnak látványossá a hazai műemlék-helyreállításoknál és vezetnek napjaink sok esetben új-historizáló megoldásai felé. A rekonstrukció mint építészeti módszer láthatóan egyes építészeti irányzatokhoz köthető, mely így már nem csupán a különböző elvi megközelítések közti, hanem bizony stílusbeli vitákhoz is vezet. Itthon az analogikus az organikkal, a kontrasztos a modern alapú minimállal rokon. E kimondottan stílusbeli ellentét azonban jelenleg feloldhatatlannak tűnik.

AZ ÉPÍTÉSZETI DIDAKTIKA

Az építészeti didaktika a tudományos kutatások által megismert formák, tömegek kortárs építészeti eszközökkel történő bemutatása, mely elsősorban megismerést és fantáziát igényel az archetípusok felidézésekor. A kortárs építészeti eszközök (szerkezeti megerősítésnél, formai kiegészítésnél, új elemek beillesztésénél formai utalásokkal az eredetire) és anyagok használata feltételezi a megkülönböztethetőséget mint alapdogmát, még a rekonstrukció esetében is. Bármilyen építészeti nyelvezettel is készül a helyreállítás, a didaktika mindig célzottan az eredeti formák visszaidézését szolgálja. Ezért a teljes rekonstrukciók belső logikájából adódóan a helyes didaktika csak maga a visszaépített eredeti forma lehet, ami ettől eltérő, az a töredékesség következtében olyan anyagok és technikák bevitelét igényli, melyek legalább helyzetükben eltérnek a történetiektől. Ahogy a visegrádi palota részleges rekonstrukciója és a diósgyőri vár befejezetlen kiépítése mutatja, minden ilyen beavatkozás aztán a teljes befejezés irányába mutat. Ez pedig önmagában való logikai ellentmondáshoz, építészeti skizofréniához vezet a rekonstrukciónál: a visszaépített „logikus” elemek és az azok kiegészítését képző „hipotetikus” elemek egyfajta didaktikus dialógusba lépnek egymással. A megépült példákból látható, hogy építészeti didaktikai eszközökkel a fent említett „logikus” és a „totális” hipotézis már nem különíthető el. A finom megkülönböztetés pedig – vagy, ahogy a diósgyőri munkákkal kapcsolatban Cséfalvay Gyula építész tervező fogalmaz, a „harmonikus illeszkedés” – a kiegészítéseknél építészeti eszköztárban és megjelenésében már az *anastylosis* és a rekonstrukció között is elmossa a határt.¹⁴ Ez a belső ellentmondás tehát a didaktika igényéből támad, amit egy teljes rekonstrukció esetében az eredetinek vélt és pontosan visszaidézett formáknak kellene képviselniük.

Az építészeti mellett másik fő eszköze a didaktikának a muzeológia: vagyis a megértést és az eredeti állapot megismerését célzó történeti kiállítások, informatikai eszközök és kiadványok integrált használata. E két eszköz egyszerre van jelen a helyreállításoknál, erősítheti, de gyengítheti is egymást. Az építészeti rekonstruk-

¹⁴ Cséfalvay 2015. Az már a rekonstrukció hozománya, hogy például a diósgyőri helyreállításnál ezek a finom megkülönböztetések a látszó kő falfelületeken azonnal zárójelbe is kerülnek, amikor az alkotók hangsúlyozzák, hogy a falak egyébként eredetileg vakolt felülettel rendelkeztek.

cióknál tapasztalható önmagában történő didaktizálásnak egyik fő segítő elemévé válik, illetve sok esetben degradálódik a muzeológia, ami a rekonstrukciók esetében sajátos ízt kap: a 3D kivetítőktől a panoptikumokig.

Végül pedig a rekonstrukció folyamán a régi és új viszonyában is alapvető problémák jelentkeznek. Az új részek igazolhatósága az esetek többségében a befejezéshez közeledve egyre halványul, az eredeti egyértelműen alárendelt szerepbe kerül az újjal szemben mind arányaiban, mind didaktikai erejében, végül pedig a reverzibilitás teljesen ellehetetlenül. Ez utóbbi azért veszélyes, mert egy teljes rekonstrukció idővel már átveszi az eredeti emlék helyét a kollektív tudatban, és maga válik eredetivé.

ESETEK

Ahhoz, hogy lássuk azokat a folyamatokat, melyek az elmúlt két évtizedben a mai rekonstrukciókhoz vezettek, érdemes kronologikus sorrendben a fentiekben kifejtett szempontok szerint röviden elemezni azokat a meghatározó helyreállításokat, melyek főbb állomásai a folyamatnak. Ezt a fentiek szellemében két szempontból vizsgálom: az építészeti megközelítés és a muzeológia szemszögéből.

ÉPÍTÉSZET

A mai rekonstrukciós törekvések felé vezető első állomás az esztergomi vár 2000-ben készült bővítése, részleges helyreállítása volt, ahol a magyar műemlékvédelem történetében először jelent meg relevánsan a posztmodern építészet. Nagyjából hasonló nyelvezetet követ a 2008-as védőtetőzet, mely az Árpád-kori lakótorony lefedésére készült (1. ábra).¹⁵ Az egykori építészeti részletek analogikus visszaidézésének építészeti eszközei sematikusak, az eredetihez képest nagyarányú kiegészítés így olyan kortárs foglalatot ad a középkori maradványoknak, mely törekvései ellenére mégsem marad semleges. Ennek oka a kiegészítés léptékén túl az építészeti részletképzésben kereshető. Az egykori lakótorony védőtetőzete sajnos éppen kitűzött funkcióját nem tudja ellátni, mivel a beázások továbbra is nagy gondot okoznak.

Érdekes adalék a vizsgálatokhoz a védőtető felépítésének társadalmi vetülete, melyet leginkább a mellékelt szavazólap mutat, melyen a város lakossága fejthette ki véleményét arról, hogy az akkor látványterveken már közismert és később megépült védőtetőt vagy a képen látható, az egykori lovagteremmel közös teljes kiépítést szeretné a várhegyen látni (2. ábra). A teljes rekonstrukció ekkor felvetett igénye sokakban tovább él, és bizonyosan hatással lesz a vár későbbi helyreállítási szakaszaira.

¹⁵A 2000-es helyreállítás építész tervezője Gál Tibor, a 2008-as védőtetőt Ónodi Szabó Lajos tervezte.

1. ábra. Az esztergomi vár posztmodern építészeti részletei (a szerző fotói)

2. ábra. Az esztergomi szavazólap képei (a szerző fotói)

A visegrádi királyi palota 2000-ben átadott részleges rekonstrukciója arra mutatott rá, hogy egy rom romként való kiegészítése mennyi buktatóval jár.¹⁶ A helyreállítást éppen az az építészeti didaktika jellemzi, melytől a leginkább szeretne volna magát távol tartani (3. ábra). Ilyen mérvű kiegészítés inkább a befejezés irányába tesz már lépéseket, és azóta is kisebb-nagyobb kiegészítésekkel a romterület egyes elemei lassan kiépülnek. A kényszerű töredékesség folyamatos feszültséget jelent az üzemeltető és a hatóságok között. Az egyes épületrészekben a tervezett ideiglenesség látszik, mely a gyors szerkezeti és esztétikai avuláshoz vezet. Figyelemre méltó jelenség továbbá az elődök munkájának mint meglévő periódusnak a tiszteletben tartása és az attól való markáns megkülönböztetés igénye. A részleges építészeti rekonstrukció jól láthatóan itt közelebb áll az építészeti restauráláshoz, új elemei azonban ezen igyekeznek túlmutatni. Érdeemes figyelemmel kísérni a jövőben, hogy a napjainkban születő építészeti rekonstrukciók milyen hatással lesznek az ilyen „félkész” helyreállításokra.

3. ábra. A visegrádi palota – máig folyó – helyreállítása (a szerző fotói)

¹⁶ Építész tervező Deák Zoltán.

4. ábra. A nyírbátori kastély és részletei (balusztersor félreértelmezése és didaktikai gubancok – a szerző fotói)

Az igazi meglepetés 2007-ben érte a hazai műemlékvédelmet, mikor is „minden előjel nélkül” szembe találta magát a szakma a nyírbátori Báthory-kastély teljes rekonstrukciójával (4. ábra).¹⁷ Iskolapéldája e helyreállítás a fent idézett, önmagában való didaktizálásnak. A néhány eredeti fragmentum alapján kisserkesztett hipotetikus állapot teljes megépítése felett egy modern vonalvezetésű tető „lebeg”, mely attól az „eredetitől” próbál különbözni, melyet ugyanaz a kéz ugyanabban az időben alkotott. Ez a fent részletezett építészeti skizofrénia nem csupán az alaktani hibák és az érhetetlen didaktika miatt teszi nehezen megfejthetővé mind építészeti, mind tudományosan a nyírbátori kiépítést, hanem a hozzá kapcsolódó muzeológia döbbenetesen alacsony színvonala miatt is. Ennek kérdésére később részletesen kitérek.

A szombathelyi Iseum 2010-ben befejeződött helyreállítása már konkrétabb fogalmi tisztázásra is ösztönözte a szakmát. Az épület kapcsán a *rekonstruktív kiépítés*, vagy éppen az *1:1-es modell* kifejezés, sőt külföldi szakirodalomban a „*tout court restaurálás*” megnevezés merült fel.¹⁸ A megfejtés azonban véleményem szerint sokkal közelebb áll az 1960-as Hajnóczi-féle beavatkozáshoz, mint a rekonstrukció bármilyen formájához (5. ábra). Hajnóczi a szakma által akkoriban túlzott arányúnak érzett beavatkozásra a „*kvázi anastylosis*” kifejezést használta, mivel a kevés eredeti fragmentumot tartó vasbeton alépítmény egyben egy tömegrekonstrukciós kísérlet is volt. Úgy vélem, Mezős Tamás beavatkozása inkább egy új „*kvázi anastylosis*”. A fém tartószerkezetű kőburkolatos építmény egy az eredetitől eltérő, analóg elemeket alkalmazó kortárs tartószerkezet, mely az eredeti fragmentumokat eredeti pozícióba helyezi saját építészeti nyelvezetével körülveve, tömegrekonstrukciós szándékkal. Erre utal az eredeti látványtervekhez képest erősen leegyszerűsített alaktani kialakítás is az oszlopok fejezete és lábazata esetében, ami azonban inkább hibának hat az egyébként igen részletes párkányok alatt. A számítógépes látványtervezés műemléki helyreállításra gyakorolt hatása itt már jól tetten érhető.

¹⁷Építész tervező Wittinger Zoltán.

¹⁸Építész tervező Mezős Tamás DLA. A helyreállítást értelmezi Fejérdy 2011. A nemzetközi irodalomban: Carbonara 2013.

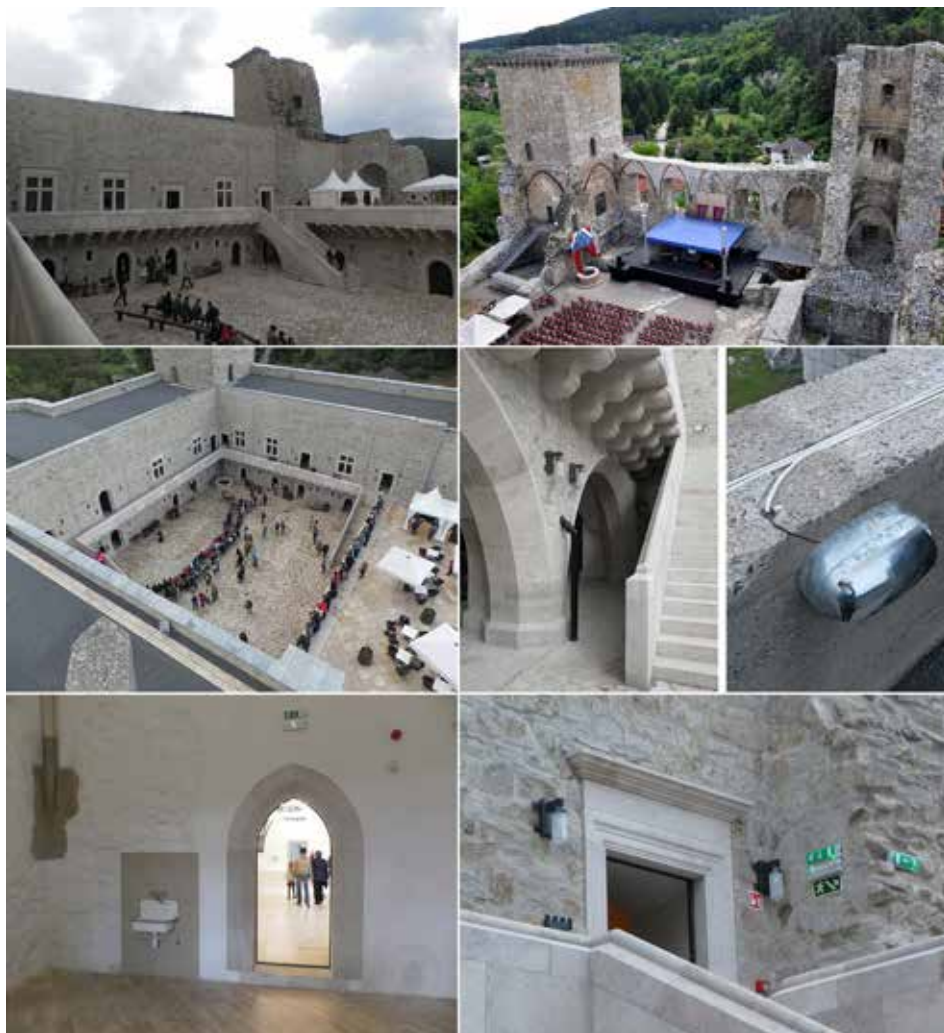

5. ábra. A szombathelyi Iseum egykor és ma (fent), illetve a számítógépes modell és a megépült épület (lent) – (a szerző fotói)

A diósgyőri vár jelenleg félkész rekonstrukciója további kérdésekre mutat rá.¹⁹ Ferenczi Károly 1955–1973 közötti modern helyreállításának elemeit itt, a visegrádi beavatkozásoknál látottakkal ellentétben nem mindenhol tartották tiszteltben. A már feljebb említett didaktikai problémákon túl Diósgyőr mindannak mintapéldája, ami a rekonstrukció építészeti problémáit jellemzi egy köztes szakaszban (6. ábra). A vár kiépítése „külső okokból” megállt, de úgy tűnik, a hipotézis nem állt meg, és borítékolható a vár magas tetővel való ellátása, így végső soron a rekonstrukciós munkák befejezése a közeljövőben. A diósgyőri vár esetében tűnik először szembe a régi és új építészeti elemek sajátos dialógusa. A megkülönböztetés „finomsága” a szabványoknak megfelelő használatot szolgáló elemekkel alkotott kontraszt miatt sem érezhető megfelelően. Jelen állapotában jórészt ugyanazokkal a problémákkal küzd, mint a visegrádi királyi palota: az új elemek a töredékesség miatt gyorsan avulnak, az építészeti összefüggések nehezen értelmezhetők.

Diósgyőr példája ezen felül történeti pillanata egy műemléki folyamat betetőzésének, melyben a számítógépes elvi rekonstrukció hű megépítésének valamennyi problémája megjelenik. Az építészeti logika megbicsaklásának lehetőségét, melyet a rekonstrukciók megjelenése felszínre hozott, már korábban is felismerték. A számítógépes rekonstrukciók új eszközöket adnak a kutatók kezébe, mely egyben kétélű

¹⁹ Építész tervező Cséfalvay Gyula.

6. ábra. A diósgyőri vár régen és ma (felül), valamint a vár építészeti részletei (a szerző fotói)

fegyverként is működik (7. ábra). Ennek felelős használatára jól illik a következő idézet: „Marosi Ernő akadémikus egyszer, több mint húsz évvel ezelőtt azt mondta, ne rajzoljunk ilyeneket – meséli Feld István. – Miért ne, kérdeztük, hisz ez a megértés része. Mert előbb-utóbb meg akarják majd építeni – válaszolta –, és igaza lett.”²⁰

²⁰ Attrakció lesz a romkból. *NOL* 2012.10.06. www.nol.hu (Utolsó megtekintés: 2016. 12. 27.)

7. **ábra.** A diósgyőri vár lovagtermének 3D rekonstrukciója (balra, forrás: www.epiteszforum.hu) és újjáépített állapota (a szerző fotója)

A profetikusnak látszó gondolatokat végeredményben Füzér felsővárának teljes rekonstrukciója igazolta, mely csak a felületes szemlélés útján keverhető össze a nyírbátori kiépítéssel (8. *ábra*). Ha a diósgyőri kiépítés a közbenső állapot buktatóit modellezi, a füzéri rekonstrukció már a végső konzekvenciák levonását is lehetővé teszi. Mindehhez fontos adalék egy újabb idézet Buzás Gergelytől: „... a vitáknak ma már nem arról kell szólniuk, hogy egyáltalán szabad-e rekonstruálni vagy sem, hanem arról, hogy hogyan kell rekonstruálni, mert a műemlékvédelem – miként minden, a múlt megismerésével foglalkozó tudomány – egyetlen célja, egyben leghatékonyabb eszköze is maga a rekonstrukció.”²¹

Füzér vára ezek szerint tehát már egy hatékony eszköz a múlt megismerésére. A minden kétséget kizárónak kikiáltott elvi rekonstrukció szakszerű megépítése, mely már szinte csak analógiákra épül. A kápolna teljesen hipotetikus visszaboltozása és kifestése, a teljesen elpusztult emeleti szint szobái a korhű berendezéssel véleményem szerint már túlmutatnak mindazon, amit műemlék-helyreállításnak nevez-

8. **ábra.** A füzéri vár 3D rekonstrukciója (forrás: Kelemen Bálint, www.varak-hrady.eu) és újjáépített állapota (forrás: Épül füzér vára videó, <https://www.youtube.com/watch?v=ZUP4HEk8eVE>)

²¹ Buzás 2015.

9. ábra. A frankfurti Römerberg rekonstrukciójának korábbi szakaszai és a „Dom Römer projekt” új részei (forrás: <http://www.domroemer.de/>)

hetünk. A füzéri vár nem más, mint műemléki környezetbe épített kortárs épület, mely irreverzibilis módon *in situ* középkori romokra építkezik, megváltoztatva ezzel a hely történeti megjelenését egy sosem volt állapot kedvéért, végleges preconcepciókat beépítve a megismerés folyamatába. Végleges állásfoglalás, funkcionálisan és talán egy ideig gazdaságosan fenntartható megoldás, mely örökre adott tudományos keretek közé zárja a hely szellemét. E kortárs historizáló attrakció építészeti megítélése műemlékvédelmi szempontok alapján már nem lehetséges, ez már kortárs építészelméleti és kritikai feladat. Olyan analogikus építészeti megközelítés jellemzi, ahol az új és még újabb részeket – a nyírbátori példához hasonlóan – eltérő építészeti megoldásokkal különböztették meg egymástól (pl. a gyilokjárók esetében).

A megépült és tervezett hazai építészeti rekonstrukciók analógiájaként több szakmai vitában felmerülnek európai, elsősorban német trendek. A Budavár-béli replikák

kapcsán került szóba legutóbb a Berliner Schloss éppen zajló rekonstrukciója, mint példátlan társadalmi összefogás eredménye. Látva a budai várba tervezett rekonstrukciókat, jobb példa lenne a jelenlegi hazai törekvésekre a frankfurti Römerberg majd húsz éve folyó, háború utáni visszaépítése (9. ábra). Ez utóbbi nemcsak azért érdekes, mert az egész terület alatt egy mélygarázs húzódik, hanem mert az eredetileg tervezett korai szakasz konkrét fachwerkes házrekonstrukciói helyett ma azok egyfajta posztmodern beütésű kortárs átértelmezései kezdenek épülni, immár sajátosan új, heterogén településképet alkotva. E munkák és általában a rekonstrukció megítélése az oly sokat hivatkozott német gyakorlatban sem egyértelmű. Mivel azonban nemcsak a megvalósításban, de már annak folyamatos átértelmezésében is előttünk járnak, érdemes a német gyakorlatot folyamatosan szemmel tartani, és ahol lehet, levonni a tanulságokat a jövőre nézve.

Olyan korszakban élünk, ahol a múlt elpusztult elemeinek újjáépítése relevánsan jelenik meg a kortárs építészeti igények közt. Ma is szemünk láttára pusztulnak nemzetek identitását tükröző történeti emlékek, miközben békében élő országok egykori múltjukat kifejező építmények újjáépítésén fáradoznak. A virtuális technika fejlettsége nagyon magas, a társadalom és a döntéshozók pedig ezekhez szokva fogalmazzák meg építészeti igényeiket. Ezek a tények újra és újra válaszokat várnak a műemlékvédelemtől.

MUZEOLÓGIA

Azok az új elvárások, melyeknek az építészet szemmel láthatóan egyre nehezebben és leginkább csak egyféle módszerrel tud megfelelni, sok esetben a muzeológiai igényekben válnak igazán kézzel foghatóvá. Az európai muzeológiai trendeket nézve egyértelmű, hogy a legjobb megoldások az építészeti restaurálás eljárásához köthetők, hiszen itt tud megfelelni igazán a muzeológia információs feladatának, és tud a kortárs technikákkal valóban olyat nyújtani, mely a didaktika kiegészítésével a megértést és az élményeztetést együtt szolgálja.²²

A teljes rekonstrukciót kiszolgáló muzeológia azonban más feladatot kap, hiszen már maga az épület predestinálja annak szerepét. Nem véletlen, hogy a történetileg „hüen” helyreállított és berendezett terekben ez már sokszor csak a panoptikumban merül ki. A kőtár is egy sajátos bemutatási módszer Magyarországon, melynek „trendjei” nem változtak az elmúlt bő fél évszázadban. Nyírbátor esetében a mellékelt ábrák alapján azonban nem csupán építészeti etikai, erkölcsi, de már egyenesen fogyasztóvédelmi kérdéseket is feszegethetünk (10. ábra). Úgy tűnik, hogy amilyen egy kortárs bemutatás építészeti színvonala, olyan a muzeológiai is.

²²A legújabb római trendekről részletesebben írtam: Zsembery 2016b.

10. ábra. A kőtárak állandósága: Simontornya, Esztergom, Visegrád (fent – a szerző fotói), valamint a muzeológia új „rekonstrukciós” útjai: Visegrád (a szerző fotója), Füzér (forrás: www.epiteszforum.hu; fotó: Zsitva Tibor), Nyírbátor (a szerző fotója)

ÖSSZEZÉS

Az elméleti alapok és a módszertan közötti kapcsolat kortárs értelmezésének vizsgálatakor Stefano Catucci rámutat: „*Ma a teória és a tervezés között már nincs meg az analitikus kapcsolat, ami nem azt jelenti, hogy a teória indifferens lenne a tervezés folyamán, de már nem véd meg a rossz választástól. Teóriák önmagukban nem léteznek, csak alkotókon átszűrt konkrét műveken követhetők nyomon.*”²³ Korunkban, mikor a nemzetközinek elfogadott elvek láthatóan nem működnek, az egyes alkotóknak kiemelkedő szerep jut az építészeti műemléki helyreállításoknál. Ez hatványozottan igaz a rekonstrukció esetén, mely olyan mérvű beavatkozás egy emlék életében, mely végleges, irreverzibilis. Felmerül tehát a végső kérdés: a rekonstrukció egyáltalán par excellence műemlék-helyreállítási kategóriának tekinthető? A fentiek alapján úgy vélem, hogy nem, ám egyszerűen kizárni a problémát – mint ahogy az a nyolcvanas évek közepén a posztmodern hatásaival kapcsolatban történt²⁴ – hiba lenne, hiszen konkrét műemlékeket és műemléki környezeteket érint. Általános korjelenségként egyszerűen elfogadni azonban legalább ugyanekkora veszélyeket rejt. A budai várba tervezett replikák esetében tudományos igényről szinte egyáltalán nem beszélhetünk, tisztán társadalmi, illetve politikai akarat érvényesül egy kortárs építkezésnél. Ennek megítélése építészeti szempontból inkább a kortárs feladata, mint a műemlékvédelemé. A füzéri rekonstrukció azonban komolyan feszegeti a műemlékvédelem határait, és jelenségként való elterjedése több veszéllyel jár, mint lehetőséggel. Úgy tűnik, egy fogódzónk marad tehát, ami azonban igazán lényeges és e kérdések mögött rejtőzik: ez pedig az építészeti minőség. Ez az, ami hosszú tá-

²³ Catucci 2008.

²⁴ Horler 1986.

von megítélhetővé teszi a beavatkozások valódi értékeit, azok tartósságát. Ahogy Giovanni Carbonara megfogalmazza: „*Nem feltétlen az építészeti nyelvezet, hanem az egyéni tehetség, kulturáltság és arányérzék számít a környezet érzékelésében.*”²⁵ Egy ilyen ingoványos talajon, ami egy rekonstrukciós beavatkozást jellemez, csak a környezet jó érzékelése segíthet a jó döntésekben.

IRODALOM

- Buzás Gergely: Műemlékek és műemlékvédelem. *Országépítő* (2015) 1. 25.
- Carbonara, Giovanni: *Architettura d'oggi e restauro. Un confronto antico-nuovo*. Utet, Torino 2012.
- Carbonara, Giovanni: *Restauro architettonico: principi e metodo*. M.e. Architectural Book and Review, Roma 2013.
- Catucci, Stefano: Senso e progetto. Il contributo dell'estetica. In: Clementina Barucci – Giuseppe Strappa – Manlio Vendittelli – Stefano Catucci: *Il progetto di architettura come sintesi delle discipline*. Facoltà di Architettura Valle Giulia, Edizioni Kappa, Roma 2008. 49–63.
- Cséfalvay Gyula: Várat építünk. *Országépítő* (2015) 1. 17–23.
- Fejérdy Tamás: A savariai Isis szentélyről: Iseum, Szombathely. *Metszet* (2011) 5. 52–55.
- Horler Miklós: *A műemlékvédelmi gondolat kialakulása Európában*. MME MTI kiadás, Budapest 1984.
- Horler Miklós: A történelmi környezet jövője és a posztmodern építészet. *Magyar Építőművészet* (1986) 5. 17–18.
- Karták könyve*. Icomos MNB, Budapest 2002.
- Kóródy Anna Nóra: Pros and Cons. Professional and Social Reception of Reconstructions in Hungary. *Építés – Építészettudomány* 44 (2016) 3–4. 339–377.
- Kóródy Anna – Vukoszávlyev Zorán: Tendencies of contemporary building rehabilitations in Spain. The evaluation of the practice in the new millennium based on functional transformations. *Boletín Académico: Revista de investigación y arquitectura contemporánea* (2015) 5. 1–10.
- Kruft, Hanno Walter: Rekonstruktion als Restauration? Zum Wiederaufbau zerstörter Architektur. *Kunstchronik* 46 (1993) 10. 585.
- Petzet, Michael: Kopie, Rekonstruktion und Wiederaufbau. *Jahrbuch der Bayerischen Denkmalpflege*. 42 (1988) 175–179.
- Szekér György: A diósgyőri belső vár helyreállítási koncepciójának elméleti rekonstrukciós alapjai. *Országépítő* (2015) 1. 9–13.
- Vukoszávlyev Zorán: Régi és új a kortárs spanyol építészetben. Párhuzamos történet Alois Riegl régiségérték fogalma mentén. *Architectura Hungariae* 11 (2012) 2. 31–43.
- Zsembery Ákos: Az 50 éves velencei charta újra felfedezett öröksége: a „kritikai restaurálás”. *Építés – Építészettudomány* 43 (2015) 3–4. 365–382.
- Zsembery Ákos: Megáll ott, ahol a hipotézis megáll? A rekonstrukció a kortárs hazai műemlékvédelemben. *Műemlékvédelem* 60 (2016) 1–2. 101–105.
- Zsembery Ákos: Módszertani javaslat holt műemlékek bemutatásának kritikai vizsgálatához. *Építés – Építészettudomány* 38 (2010) 3–4. 329–358.
- Zsembery Ákos: Vissza a jövőbe: Palazzo Valentini Domus, Róma. *Metszet* (2016) 5. 30–33.

²⁵ Carbonara 2012. 158.

ARCHITECTURAL RECONSTRUCTION: THEORY – METHODOLOGY – CASE STUDIES

Summary

The method of architectural reconstruction is approached in different ways in the different cultures. In the recent past in Hungary the topic of the architectural reconstruction is in limelight over again, lately about the designed rebuilding in the royal castle of Buda and then in apropos of the full reconstruction of the medieval castle Füzér. May we make architectural reconstructions in Hungary nowadays or is it prohibited because of our main monumental principles? The problem of the architectural reconstruction is more complicated than this question. The large-scale complementation or the rebuild of an ancient ruined building is rather a need of the society than a need for the science. Every reconstruction is a contemporary architectural creation and its architectural design logic is different from the design logic of the time when the ancient building was created. The pretension of distinction between old and new raises new issues and problems. At length it is the result of a responsible architectural decision if the reconstruction work will “stop at the point where conjecture begins” or not. If not where will it stop? The accurate inquiry of pros and cons points at the immature terminology of European monument preservation theory and confirms that the full architectural reconstruction is an obscure bourne in the monument preservation.

Keywords: monumental preservation, architectural reconstruction, theory of the monument preservation